

АКАДЕМИЧНАТА ЕТИКА И ОБРАЗОВАНИЕТО ПО ПРАВО

Вълчин Даскалов¹

I. ВЪВЕДЕНИЕ

1. Гносеологическа основа на изследването.

Натрупаният през годините преподавателски опит² и непрекъснато динамично променящата се социална обстановка, която неминуемо се отразява на учебния процес и обикновено е основната причина за неговата динамика, с времето доведоха до натрупване на множество въпроси, свързани като цяло с ефективността на учебния процес по различните правни дисциплини в Университета за национално и световно стопанство. Както във всяка обществено обусловена социална връзка, така и в учебния процес повечето проблеми са свързани с обема и съдържанието на насрещните задължения, които всеки от участниците в този процес има към другата страна. Задълженията на преподавателите възникват на договорна основа. В повечето случаи това са трудови договори, които чрез неразделните към тях длъжностни характеристики дават най-обща рамка на преподавателските задължения.

Задълженията на обучаваните – студенти, специализанти и докторанти, имат по-скоро административноправен генезис, но също нямат изчерпателно нормирано конкретно съдържание. Така в процеса на работа за всеки преподавател непрекъснато възникват въпроси, от една страна, относно усилията и грижата, които трябва да полага при изпълнение на задълженията си, а, от друга страна, и относно това, какво да изисква от студенти, специализанти и докторанти като насрещна страна в обучението. Въпреки че нормативно-договорната рамка на тези взаимни задължения дава решения на повечето от възникващите проблеми, голяма част от отговорите са в сферата на неписаните правила, които имат своята основа в утвърждаваните с годините духовни ценности и традиции в сферата на висшето образование.

Така очертаната обща за процеса на висшето образование проблематика намира и своя допълнителна специфика във всяка конкретна специалност. Обу-

¹ Вълчин Даскалов е доктор по право, доцент по гражданско и семейно право в катедра “Частноправни науки”, Юридически факултет на УНСС; сл. тел.: 81-95-353, e-mail: wdaskalov@yahoo.de

² Постъпил като асистент във ВИИ „Карл Маркс” след спечелен конкурс на 14.05.1990 г. и оттогава непрекъснато съм преподавател на пълно работно време и основен трудов договор в същото учебно заведение, понастоящем доцент по гражданско и семейно право в Юридическия факултет – б.а.

чението по специалност “Право” не прави изключение, дори напротив – особеностите на правната наука, както и свързаните с нея класически правни професии, само поставят нови въпроси. Необходимостта от конкретно познание в тази област се мотивира пряко от нарастващата в последните години конкуренция между университетите, които предлагат обучение по специалността „Право“. Залог за успех в непрестанно задълбочаващото се благородно съревнование е постоянното подобряване на качеството на обучението и утвърждаването на доброто име на Юридическия факултет на УНСС. Първата стъпка в тази насока е получаването на система от знания относно взаимодействието между академичните морално-етични ценности като наднормативна рамка на задълженията на участващите страни в образователния процес, от една страна, и характерните особености на правната наука и професионалната реализация като неин допълващ коректив, от друга страна.

Фактическо начало на изложеното по-долу изследване даде един спонтанен експеримент със студенти, специалност „Право“, III-ти курс, проведен през учебната 2010/2011 година при семинарните занятия по „Облигационно право“³. Дисциплината се преподава два семестъра и предвижда общо 60 часа семинарни занятия годишно – по едно упражнение всяка учебна седмица. През първия семестър – като проявление на академична свобода, на студентите беше дадена възможност да посещават упражненията по време, което е удобно за тях – в рамките на обявените в разписанието упражнения за всяка от шестте групи в съответния поток. Крайният резултат беше незадоволителен. Редовно присъстваха на занятия не повече от една трета от студентите, втора трета се мяркаха от време на време, а останалата една трета изобщо не се появи. Въпреки своевременното предварително обявяване на темите студентите се явяваха неподготвени на упражнения и занятията скоро се превърнаха в монолози – повтарях вече изнесената на лекции материя. Резултатите от проведения в края на първия семестър колоквиум не бяха изненадващи – изключително посредствени и незадоволителни. Това наложи единствено възможния извод, че подобно разбиране за академична свобода явно е погрешно.

През втория семестър беше приложен коренно различен подход към начина на провеждане на семинарните занятия и преподаването на материята. Още на първото упражнение беше обявено, че през този семестър основен критерий относно подготовката на студентите ще бъде тяхното присъствие на упражнения – тези които имат повече от 3 отсъствия няма да получат заверка на края на семестъра. В началото на семестъра беше дадена възможност всеки студент да избере и заяви с коя административна група ще участва в семинарните занятия. Впоследствие, в началото на всяко упражнение, се четеше списък на групата и се пишеха отсъствия. Като резултат към края на семестъра посещаемостта се

³ Първично обобщаване на постигнатите резултати и направените изводи беше представено в академично слово, изнесено в съответствие с чл. 28 от Закона за развитие на академичния състав в Република България, изнесено на 18.03.2013 г. пред членовете на факултетния съвет на ЮФ, УНСС.

увеличи и средно може да бъде определена около 95%.

Наред с въведената „административна принуда“ за посещение на занятията бяха положени и големи усилия за увеличаване на самоподготовката на студентите и тяхното ефективно участие в работата по време на занятия. Убеждението не даде особено добри резултати и това наложи прилагането на други методи – в случаите, когато повечето от студентите не желаеха да участват в обсъждания по предварително зададена проблематика поради явна липса на подготовка, по същата тема се провеждаше кратка контролна писмена работа. В началото, съвсем очаквано, повечето предаваха празни листове. Предалите празни листове получаваха особено внимание – биваха изпитвани пред черната/бяла дъска, възлагаха им се писмени домашни работи, които биваха проверявани и дискутирани публично пред съответната група. Този подход доведе до два резултата. На първо място, постепенно студентите започнаха да се подготвят за занятията, което с течение на времето доведе и до пораждаване на оправдан интерес към материята и създаване на атмосфера на интерес и оживени дискусии по време на упражненията. Във всяка група спонтанно се оформи ядро от по 4-5 студента, които започнаха да се отнасят много сериозно към работата, идваха винаги добре подготвени и по този начин увлякоха и останалите в по-активно участие в семинарните занятия. В крайна сметка при полагаването на изпита бяха постигнати резултати, които бяха много над обичайните.

На второ място, особено в началото на налаганата доста по-твърда политика на преподаване, във **Facebook** гръмнаха съобщения и дискусии относно новия подход на преподаване. Бях определен като „средновековен даскал“, който се отнася към студентите като към ученици в началното училище, липсвал само „аршина за бой на непослушните“ и др. подобни квалификации. Генерално бях упрекнат, че съм погазил принципа на академизма, присъщ на висшето образование: студентите били достатъчно зрели и овладяването на бъдещата професия била въпрос на личен избор и преценка кой, кога, как и какви точно усилия да полага. Някои дори си позволиха да задават въпроса „защо не си гледам ряхата“, а полагам такива усилия и едва ли не ги принуждавам да учат.

По същото време подобни проблеми възникнаха във връзка с курсовите работи по тази дисциплина⁴. Същите тези студенти представиха разработки по важни проблеми в областта на облигационното право. Внимателната проверка на представените курсови работи показва ужасяващ резултат. Повечето работи бяха компилации от различни пасажки от текстове по избраната тема, намерени в различни интернет-страници. Не просто плагиатство и преписване, а направо копиране на готови текстове и скалъпване на нов текст, който съответният студент представя като своя курсова работа. Поправката на справедливо получените

⁴ Според учебния план на специалност „Право“ студентите в трети курс трябва да напишат и предадат курсова работа по облигационно право, която има статута на самостоятелен учебен предмет. Курсовата работа се оценява самостоятелно и поставената оценка е абсолютно равнопоставена на всички останали оценки – участва в балообразуване за стипендии, общежития и влиза в дипломата.

слаби оценки се състоеше в два алтернативни варианта: написване на нова, оригинална курсова работа или изготвяне на есе на тема „Морално-етични и правни проблеми на плагиатството”. Вторият вариант беше избран от няколко студента.

Прочитът на есето наложи нови изводи, които също мотивираха избора на настоящата тема. Повечето от пишешите по темата се опитваха да обяснят защо са постъпили по този начин и защо не смятат, че той е неморален. Според твърденията на повечето студенти отношението на преподавателите към курсовите работи като цяло⁵ е съвсем формално. Никой от тях нямал желание да дава консултации във връзка с написването им⁶, а впоследствие и никой от тях не ги четял задълбочено. В преобладаващата част от есетата се твърдеше, че повечето преподаватели преглеждали само съдържанието и поставяли оценка съобразно предложения обем. Така трудът на студентите не бил оценяван справедливо и било напълно излишно да се полагат усилия, които по-късно няма да бъдат оценени по достойнство.

Направените от мен проучвания и разговори с колеги преподаватели ме убедили, че в известен смисъл студентите имат право – курсовите работи не се четат достатъчно задълбочено и отношението към тях наистина е формално. От друга страна следва да се отбележи, че в един курс по онова време се предаваха за проверка средно около 140 курсови работи, всяка с обем от около 15 страници. Сериозният прочит изисква поне един астрономически час на разработка. Това означава, че при 8-часов работен ден преподавателят може да прочита не повече от 8-10 работи на ден и практически трябва да посвети на проверката на курсови работи един цял работен месец като през това време не се занимава с нищо друго! Това до голяма степен обяснява несериозното отношение на преподавателите към тази учебна дисциплина – този наистина сериозен и отнемаш много време труд не се оценява адекватно от Университета.

Описаните по-горе случаи, както и множество други подобни събития от 23-годишната ми непрекъсната преподавателска работа, ме накараха да се замисля и да проуча и изследвам настоящата тема. **Какво е академизъм – неограничена свобода и очакване за изключително високо самосъзнание от страна на студентите, или налагане на дисциплина и използване на репресивни методи и принуда за постигане на адекватна и качествена подготовка? Къде са границите на академичната и научната етика – доколко в една курсова работа могат да се излагат чужди мисли и докъде се простира задължението на преподавателите задълбочено за четат и оценяват тези разработки? Доколко явната липса на интерес и сериозно отношение от страна на преподавателите дава право на студентите да извършват действия, които са по-груби от класическото плагиатство, и доколко формалното negliжиране на курсовите работи от страна на Университета дава право на**

⁵ До трети курс студентите пишат и предават поне още три курсови работи.

⁶ Възниква въпросът доколко самите студенти търсят такива консултации. В конкретния случай към мен се обърнаха с молба за съдействие само трима, които в последствие предадоха сериозни разработки, една работа беше публикувана дори в Годишника на ЮФ.

преподавателите да проявяват същото negliжиране към отделите разработки и да ги оценяват без да ги четат особено задълбочено? Възникналото множество въпроси мотивира и настоящето изследване:

На първо място, изразеният от студентите спонтанен упрек за липса на академизъм маркира основният жалон на изследването: **какво означава „академизъм”, какво е съдържанието на това понятие, има ли правна основа и доколко този феномен има социално битие в настоящата действителност.**

На второ място, образователният процес по всяка отделна специалност категорично се влияе от особеностите на самата специалност. Именно така и образованието по право е подчинено на спецификата на юридическата наука, но също и на особеностите на упражняването на няколкото класически професии, присъщи за юристите – съдия, адвокат, прокурор. Това налага **още от студентската скамейка да се залагат основите и да се развиват качества и светоусещане, необходими за по-късното упражняване на тези професии.**

Очертаните два социални феномена, наред със своето самостоятелно битие, тясно се преплитат в ежедневието на един Юридически факултет. Това налага **използването на класическия индуктивен подход: изследването на типичните самостоятелни особености на двата феномена и търсенето на пресечните им точки и взаимно влияние, като се направят съответните общовалидни изводи.** Така – в светлината на дефинираната проблематика на изследването, е необходимо да се **анализират отраженията на особеностите на обучението по право върху съдържанието на академичната етика.**

2. Цел и задачи на изследването

Целта на настоящето изследване е да се направи кратък обзор на основните морално-етични задължения на субектите, участващи в сложния процес на висшето образование по специалност „Право”, да предложи анализ на последиците от тяхното нарушаване, като по този начин индиректно изследването предложи възможности за усъвършенстване и оптимизация на учебния процес по специалността, а така също и относно преподаването на правни дисциплини пред студенти по икономическите специалности.

Постигането на очертаната по-горе цел е възможно чрез решаването на следните конкретни задачи:

1. Установяване на съдържанието и същността на понятието „академична етика“;
2. Очертаване на нормативната рамка на понятието, изследване на значението на вътрешните правила без нормативна сила (софт лоу);
3. Кратък анализ в светлината на поставената цел на *Етичния кодекс на Университета за национално и световно стопанство*;
4. Очертаване на субектите, за които се отнасят нормите на академичната етика;
5. Анализ на общите задължения, които имат морално-етичен характер и особеностите им, присъщи за установените в предходната задача субекти. Систематизиране на най-важните задължения на преподавателите, сту-

- дентите, специализантите, докторантите и служителите на Университета;
6. Анализ на правото като наука и учебна дисциплина;
 7. Формулиране на особеностите на професиите, упражнявани от юристи;
 8. Анализ на взаимодействието между общозначимото съдържание на академичната етика и особеностите на преподаването на правни науки, както и формулиране на основните особености;
 9. Обобщение на крайните изводи, до които води изследването.

II. АКАДЕМИЗЪМ И АКАДЕМИЧНА ЕТИКА

1. Значение и употреба на понятието

1.1. Използвани значения

Направеното проучване на думата „академизъм” в различни речници и енциклопедии доведе до извода, че понятието се интерпретира с ограничено и по-скоро негативно съдържание. В повечето източници⁷ се повтаря едно и също определение, което беше открито и в най-стария намерен източник⁸, а именно:

„1. Придържане към определени установени традиции и течения в науката и изкуството;

2. Чисто теоретична, откъсната от практиката насока в научните и учебни занимания.”

Подобно определение дава и *Уикипедия*⁹:

„1. Чисто теоретична, откъсната от практиката насока в научните и учебни занимания.

2. Направление в изобразителните изкуства, възникнало през XVI в. в Италия и в други страни през XVII—XVIII в., което догматизира външните страни на античното и ренесансовото изкуство.”

Все пак в общественото пространство това понятие се използва много широко с по-различно съдържание. Въпреки липсата на писано определение, академизмът винаги се свързва с няколко неща:

- задълбочени занимания в областта на висшето образование и науката;
- традиционализъм – съхраняване на създаденото от предците, спазване на определени и трайно установени морално-етични правила в сферата на висшето образование и научните изследвания;
- дълбоко познаване на науката – изследване на проблемите в тяхната

⁷ Вж. <http://www.znam.bg/com/action/showArticle.jsessionid=5FCC7193136345332B4FBC6EE387F904?encID=1&article=979165707>, Български тълковен речник (достъп онлайн на <http://www.t-rechnik.info/a.php?page=11>, последен достъп на 03.05.2013 г., 19,05 часа) и др.

⁸ Вж. „академизъм” в Речник на чуждите думи в българския език, БАН, София, 1982 г.

⁹ <http://bg.wiktionary.org/wiki/%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D0%B7%D1%8A%D0%BC> (последен достъп на 02.05.2013 г., 10,15 часа).

принципна основа и конкретни детайли;

- коректно боравене с литературните източници в съответната област – зачитане и уважение на чуждите научни постижения.

За „дух на академизъм“ говори и Ректорът на УНСС, проф. д.ик.н. Стати Статов, в своето слово при откриването на учебната 2012/2013 година¹⁰, произнесено на 17.09.2012 г. в университетската Аула „Максима“, като реферира към споменатите по-горе морално-етични ценности.

Може би най-добра представа за наложеното в обществото съдържание на понятието дава определението, предложено на официалния интернет-сайт на Филологическия факултет на Пловдивския университет „Паисий Хилендарски“¹¹:

„Принадлежността към университетската общност предполага ориентирание в правила, документи, отношения, поведение и речев етикет, които са в съответствие с мисията на университета да създава интелектуалния елит на обществото. В този смисъл “академично” означава образцово, изискано, свързано с традицията. Заедно с преподавателите си студентите са част от една академична общност, която е организирана по определени стандарти и за нея важат специфични академични обръщения, правила, поведение и в редица случаи – изисквания за външен вид.”

Внимателният анализ на обществено наложеното съдържание на понятието води до извода, че под „академизъм“ обичайно се разбира **мяра на определено поведение в общността на висшите училища, което се основава на традициите, професионализма, научната коректност и други трайно утвърдени морални категории**. Разгледани като цялостна и завършена система тези морални ценности могат да бъдат определени и като **неписаните, традиционни правила за начина на функциониране на вътрешния живот във висшите учебни заведения**. Ето защо е по-правилно да се говори за „академична етика“¹². Доколкото се използва думата „академизъм“, тя по-скоро е **по-краткият синоним, който практически има същото съдържание – има предвид моралните ценности и правила за поведение, върху които се изгражда и развива цялостната дейност в едно висше учебно заведение**.

1.2. Етимология на понятието

Словосъчетанието „академична етика“ се състои от съществителното „етика“ и от прилагателното „академична“. Предмет на етиката (от гръцки: *ἠθος*, етос — *нрав, обичай*) като наука е изучаването и приложението на вече установените в различните народи и култури правила за начина на живот в човешкото общество. Етиката е част от аксиологията (теорията на ценности-

¹⁰ Вж. целия текст в <http://bg.convdocs.org/docs/index-49052.html> (последен достъп на 03.05.2013 г., 19,05 часа).

¹¹ Вж. http://slovo.uni-plovdiv.bg/?page_id=271 (последен достъп на 03.05.2013г., 18.45 часа).

¹² Вж. <http://bg.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0> (последен достъп на 03.05.2013г., 18.15 часа).

те), която е един от четирите главни клона на философията¹³. Често етиката се определя и като философия на морала. **В случая съществителното „етика“ се използва в смисъл на система от трайно установени морални ценности, взаимнообвързани правила за поведение.**

Прилагателното „академичен“ има своите корени в съществителното *академия*, от лат. *academia* (др. гръцки *Ἀκαδημία*); първоначално това е било названието на местност (маслинова горичка) в северозападните покрайнини на Атина, където се е намирала школата¹⁴ на Платон¹⁵. Според преобладаващата версия на това място е бил погребан древният герой *Академ*¹⁶ (др. гръцки *Ἀκάδημος*), което е дало име на месността, а оттам и на платоновата школа¹⁷. Следва да се отбележи, че за академията на Платон е особено характерен подходът към преподаването на знания. Той не принуждавал учениците си да заучават готови постулати, а полагал усилия да ги предразполага да се занимават с изследвания и по този начин ги стимулирал сами да достигат да съответните изводи. В основата на методът на Платон е не дадената наготово крайна цел, а пътят към нея – той учел своите ученици да мислят. **Така може да се стигне до извода, че думата „академия“ има своя произход от академията на Платон, а като прилагателно не просто определя връзката на съществителното с висшето образование, а носи много по-голям съдържателен заряд – висша форма на образование, при което ученикът се учи да мисли.**

1.3. Определение и особености

За нуждите на настоящето изследване на понятието „академична етика“ може да бъде дадено следното определение:

¹³ Вж. Философски речник, 2 изд., София, 1985г., стр. 198-199.

¹⁴ Създадена през 387 година пр.н.е. съществува до 529 г., когато е закрыта от император Юстиниан Велики

¹⁵ Вж. Философски речник, 2 изд., София, 1985 г., стр. 472. Платон (на гръцки: Πλάτων) е древногръцки философ и математик, ученик на Сократ и учител на Аристотел, който продължил обучението си при него повече от 20 години. В съвременния свят Сократ, Платон и Аристотел се възприемат за основоположниците на съвременната Западната философия и на модерното научно мислене. Най-известният труд на Платон са Сократовите диалози. Предполага се, че той е автор на трийсет и шест диалога и тринайсет писма. Сократовите диалози и сега служат като основен теоретичен фундамент на преподаването на основните научни дисциплини философия, логика, етика, реторика и математика.

¹⁶ Вж. Философски речник, 2 изд., София, 1985 г., стр. 16-17.

¹⁷ Познати са и други версии относно наименованието: мястото е предоставено на Платон за нуждите на неговата школа от богат атинянин на име Академ. Според друга теория атинянинът Кимон предоставил за нуждите на Платон и неговите ученици място, оградено с висок зид и в което е разположена маслиненна горичка. Школата била наименована Академия от древногръцкото Хекадемия (Ἑκαδημία) в чест на Атина Палада – древногръцката богиня на мъдростта и войната, която била считана за покровителка и закрилница на учените.

Академичната етика представлява система от взаимобвързани неписани правила за поведение, които намират основите на своето съдържание в трайно установените морални ценности и традиции, върху които се изгражда и развива цялостната дейност в едно висше учебно заведение.

Въз основа на горното определение, накратко **могат да се подчертаят следните характерни особености на академичната етика:**

1. В своята същност академичната етика е система от правила за поведение. Тя се състои от отделни правила, които отговарят на особеностите и логическата структура, типични за всяка норма¹⁸. Хипотезата, диспозицията и санкцията на такова правило се предопределят от другите, посочени по-долу особености. Хипотезата намира своя корен било в ежедневието на образователния процес и/или изследователската дейност, било в конкретни извънредни ситуации в академичния живот.
2. Тези правила са подчинени на собствена вътрешна логика и са взаимобвързани – т.е. те не са проста съвкупност, а система. Връзката между тях е особено силна и всички те, функциониращи заедно, придават на целостта нови качества и значение.
3. Системата правила за поведение обикновено не се съдържа в писмени източници. Въпреки, че в повечето висши учебни заведения се създават такива източници чрез приемане на етични кодекси (вж. по-долу), това обстоятелство не превръща академичната етика в статутарна нормативна система. Причината за това е многообразието на академичния живот. Един писан етичен кодекс може да обхване най-важните етични правила и по-скоро принципи, но не може да има изчерпателен характер и да уреди многообразието на академичния живот.
4. В основата на академичната етика са трайно установените морални ценности и традиции. Затова те могат да се характеризират като морални норми¹⁹. На първо място, това са неоспоримите общочовешки ценности и традиции, присъщи за обществото като цяло. На второ място, те се доразвиват върху морални правила и принципи, присъщи за съответната сфера на обществения живот и вид човешка дейност, която е в основата на учебните специалности, които се изучават в съответното висше учебно заведение. На трето място, завършващи елементи на моралната нормативна рамка се съдържат в типичните за конкретното висше учебно заведение трайно установени вътрешни обичаи, които с времето са се превърнали в традиции. Именно в тази рамка се развива диспозицията на всяка етична норма. Съдържанието на изискваното в конкретна ситуация поведение се определя в границите на приетото от обществото като цяло, а и от конкретната академична общност, допустимо, желано и не на последно място очаквано и поощрявано от социума човешко поведение.

¹⁸ Вж. Милкова, Д., *Обща теория на правото*, С., 2001, стр. 21; срвн. Ташев, Р., *Обща теория на правото*, С., 2007г., стр. 155.

¹⁹ Вж. Ташев, Р., *Обща теория на правото*, С., 2007г., стр. 151.

5. Като цяло правилата, представляващи в своята система академичната етика, нямат юридически задължителен характер. Тази теза е вярна, въпреки, че в законови и вътрешни нормативни актове много често на членовете на академичната общност се вменява изричното задължение да спазват правилата на академичната етика (вж. по-долу). Подобно задължение има по-скоро бланкетен характер и практически трудно може да породи правни последици. По тази причина и санкцията на етичните правила обикновено се развива в моралната сфера - т.е. нарушението на морално-етичните правила по правило не води до никакви негативни правни последици като например налагане на наказания, а свързано с уронване на престиж и доброто име и т.н. По тази причина липсват и орган, които да налагат подобни негативни последици. Доколкото в академичната общност има създаден орган, чиито предмет на дейност е обвързан с академичната етика (напр. комисия за академична етика), то той обикновено изпълнява арбитражни функции в спорове, свързани с морално-етични вътрешни за общността проблеми. Все пак следва да се отбележи, че в някои страни се появява тенденция към институционализация на академичната етика именно в тази насока.
6. Анализираният по-горе правила за поведение намират своето приложение в рамките на едно висше учебно заведение. Те съпътстват на, първо място, учебния процес и очертават отношенията между преподавателите и обучаваните. На второ място, тези правила дават и основните насоки на развитие на научно-изследователската дейност, която е неразривна част от работата във всяко учебно заведение. Третата насока на приложение на академичната етика е още по-широка. Тези правила се приложими и към всички останали аспекти от вътрешния живот и дейност на висшето учебно заведение, доколкото липсват писани правила във вътрешните му актове.

2. Правен режим

Понятието „академична етика” няма пряко легално определение. Неговото съдържание може да бъде изведено от духа на **Закона за висшето образование**²⁰ и формулираните в него цели и принципи, върху които се изгражда и функционира системата на висшето образование. Този закон, както и други в същата обществена сфера, широко използват определението „академичен” в посочения в предходната точка смисъл. Наред с това, вътрешните актове на висшите училища допълват и доразвиват тази косвена правна уредба.

Като че ли най-конкретно писано съдържание на академичната етика се предлага в т. нар софт лоу (*soft law*)²¹.

²⁰ По-нататък ЗВО, обн. ДВ бр. № 112 от 27.12.1995 г., посл. изм. ДВ бр. № 15/2013.

²¹ Понятието се използва за обозначаване на все по-често създаваните в последно време писани правила в различни сфери на обществения живот, които нямат характера

2.1. Нормативна основа

Член 2 ЗВО очертава ясно целта на висшето образование: „...подготовката на висококвалифицирани специалисти над средното образование и развитието на науката и културата”. Основен устройствен принцип на функциониране на системата на висшето образование е академичната автономия, която законът определя като израз на интелектуалната свобода на академичната общност и творческата природа на образователния, изследователския и художествено-творческия процес като върховни ценности (чл. 19, ал. 1 ЗВО). Академичната автономия е изградена от три елемента: академични свободи, академично самоуправление и неприкосновеност на територията на висшето училище. Границите и се простират в рамките на действащите в страната императивни закони²² норми. Върху тази принципно уредена основа, се развива съдържанието на академичната етика. Законът регламентира само бланкетно задължение²³ за спазване на професионална и академична етика, без да определя нейното съдържание. По този начин практически се въвежда един абстрактен мащаб на дължимо поведение, който е приложим по отношение на начина на изпълнение на всички конкретни задължения на членовете на академичната общност и особено по отношение на академичния състав.

2.2. Вътрешни актове на висшите училища

Споменатият по-горе подход на законодателя да се въведе общо задължение за спазване на академичната етика се възприема и от висшите училища. В техните вътрешните устройствени актове липсва регламентация на това, какво е академична етика. В повечето от тях обаче се уреждат бланкетни задължения за спазване на академичната етика. Наред с тях в някои вътрешни актове са регламентирани подробно и конкретни задължения, които имат морално-етичен характер. Обхватът и детайлите на подобни задължения са предмет на вътрешни решения и имат за цел да отговорят на особеностите на конкретното висше училище²⁴.

2.3. Soft law

2.3.1. Кодексите за академична етика

Писаното право като че отказва да регламентира морални понятия поради

на задължително право, наричано още хард лоу (hard law). Те обикновено обединяват морално-етични норми и имат задължителен характер по силата на изрично съгласие на членовете на дадена общност. Такъв характер имат различните етични кодекси на професионални, съсловни и други организации.

²² Чл. 19, ал. 4 от ЗВО изрично разпорежда, че академичната автономия може да бъде ограничена само чрез закони.

²³ Вж. по-долу изложението по т. II, 4.1.

²⁴ В настоящата работа се изследват само вътрешните актове на Университета за национално и световно стопанство – б.а.

техния, в много случаи, лесно променим и дори аморфен характер. Необходимостта на обществото от писани правила е довела до създаването на различни вътрешни неправни актове на различни общности, които създават такива правила без същите да са правни норми. Задължителният характер на правилата намира своята основа в изричното съгласие на членовете на съответната общност да ги спазват. Понятието „академична етика“ много често се регламентира именно чрез такива правила. Този подход има своето начало²⁵ в САЩ, където почти всяко висше училище има такива правила²⁶. Постепенно кодексите на академичната етика се разпространяват и в Европа. Понастоящем повечето американски и европейски висши училища имат „кодекси на академичната почтеност“ (*codes of academic integrity*) или „академични кодекси на честта“ (*academic codes of honor*). Обикновено кодексите се изготвят от ръководството на университета²⁷ и се приемат от академичен съвет или друг колективен орган. Пробив в тази практика направи университетът в Манхайм – етичният кодекс²⁸ беше изготвен от студентите и всеки, който е съгласен да го спазва, се подписва за това.

Независимо от обстоятелството кой е създал етичния кодекс, всички приети кодекси преследват една цел: да уредят правила, чието спазване да гарантира такова поведение, което да отговоря на създадените традиции във висшето училище и да бъде основа на развитието на култура и дух на почтеност сред членовете на съответната академична общност²⁹. Преобладаващият подход на регламентация е да се дефинират изчерпателно нарушенията на академичната етика и да се предвидят конкретни неблагоприятни последици (наказания) при тяхното извършване. Повечето кодекси уреждат и производство за установяване на нарушенията и налагането на съответните наказания. Този подход на институционализация се допълва и от създаването на нарочен орган, който да води производството – това са различни комисии по академична етика, съвети на честта и др. Тези органи обикновено се конституират на принципа на широкото представителство на различните участници в академичната общност. В състава им влизат представители на академичния състав (преподавателите), на студентската общност, както в някои случаи и служители на университета.

²⁵ Първият кодекс на академичната етика е съставен и приет 1779 г. в College of William and Mary. Негов инициатор и вдъхновител бил тогавашният губернатор на щата Вирджиния Томас Джеферсън. Вж. подробно http://en.wikipedia.org/wiki/Honor_code (последен достъп на 11.05.2013 г., 14,15 часа).

²⁶ Кодекси на академичната почтеност имат повече от 100 американски частни и държавни университети и колежи – б.а.

²⁷ Вж. напр. Етичния кодекс на университет Ерфурт за осигуряване на добри научни практики (*Ethikkodex der Universität Erfurt zur Sicherung guter wissenschaftlicher Praxis*) на www.uni-erfurt.de/fileadmin/user-docs/forschung/docs/ethikkodex.pdf (последен достъп на 11.05.2013 г., 18,15 часа).

²⁸ Вж. текста на: http://www.uni-mannheim.de/1/studium/engagement/ethikkodex/ethikkodex_universitaet_mannheim/ (последен достъп на 11.05.2013 г., 19,15 часа).

²⁹ Вж. кратко експозе по въпроса в блога на Вера Петканчин (<http://petkantchin.wordpress.com/2007/07/29/honorcode/>) (последен достъп на 11.05.2013 г., 17,15 часа).

Внимателният прочит на повечето чуждестранни етични кодекси оставя впечатлението, че те са насочени предимно към студентите и си поставят основната цел да наложат у тях съответстващи на установените във висшето училище традиции морално-етични ценности и да ги възпитат в дух на коректно академично поведение. Никой не се съмнява в академичната почтеност на преподавателите. Все пак, не може да не се отбележи, че въпреки тази насоченост на установените правила, съответните текстове не оставят никакво съмнение, че изграждането и съхраняването на академичния морал и етика е възможно само въз основа на целенасочените усилия на всички членове на академичната общност – както на студентите, така и на преподавателите.

2.3.2. Етичният кодекс на УНСС

В България през 2007 г. беше започната доста мащабна кампания за създаване на етични кодекси на различните висши училища. Бяха създадени няколко такива вътрешни акта, но повечето бяха приемани от съответния академичен съвет и не се отнасяха за цялата академична общност, а само за работещите по трудов договор членове на академичния състав и служителите³⁰. Други университети си останаха с плановете за създаване на такива правила³¹.

На 19.12.2011 г. Общото събрание на Университета прие **Етичен кодекс на Университета за национално и световно стопанство**³². Към момента на приемане това беше единственият етичен кодекс в страната, който е приет от върховен орган на висше училище и обвързващ с действието си цялата му академична общност. Така създадените правила са насочени, както към академичния състав (преподавателите, заемащи академични длъжности), така и към изследователи, докторанти, студенти и служители на университета (вж. „Преам-

³⁰ Вж. напр. Етичен кодекс на служителите на Медицински университет – Плевен, приет на заседание на Академичния съвет (АС) на 21.05.2007 г. (срвн. текста на http://www.mu-pleven.bg/forms/EthicalCode_MU.pdf - последен достъп на 12.05.2013г., 11,20 часа); Етичен кодекс на работещите в Химикотехнологичен и металургичен университет членове на академичния състав, служители и работници, приет на заседание на АС на 20.06.2007 г. (срвн. текста на <http://www.uctm.edu/bg/Pravilnitzi/page24.html> - последен достъп на 12.05.2013 г., 11,30 часа); Етичен кодекс на работещите в университет „Проф. д-р Асен Златаров” - Бургас, приет на заседание на АС на 21.01.2009 г. (срвн. текста на http://www.btu.bg/images/norm_doc/rules/etichen_kodeks.PDF - последен достъп на 12.05.2013 г., 11,30 часа); и др.

³¹ На патронния празник на СУ през 2007 г. новият тогава ректор, проф. Иван Илчев, заявява, че ще се заеме с изработването на етичен кодекс на университета (вж. Латева, З., „Алма матер с етичен кодекс”, статия в *Klassa.bg* от 25.11.2007, срвн. текста на: http://www.klassa.bg/news/Read/article/5396_%D0%90%D0%BB%D0%BC%D0%B0+%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80+%D1%81+%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD+%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81 (последен достъп на 12.05.2013 г., 12,10 часа). При направеното проучване такъв не беше открит.

³² Вж. пълния текст на <http://www.unwe.bg/bg/structure/render/313> (последен достъп на 12.05.2013 г., 11,15 часа).

бюл”, 1-ви абзац). Етичният кодекс изрично подчертава, че „*преподавателите и студентите са неделима общност*” (вж. глава III „Академично обучение”, 3-ти абзац). В сравнение с разгледаните етични кодекси на университети от други страни, етичният кодекс на УНСС е изграден въз основа на изцяло позитивен подход³³. В него не се дефинират нарушенията на морално-етичните правила, съответно не се предвиждат никакви наказания. Все пак трябва да отбележи, че кодексът, в глава VIII „Недопустими практики”, дава **най-обща рамка на негативните явления, които нямат място в академичния живот на университета и се считат за недопустими**. Като такива са определени:

- **Съзнателни заблуждения в изследователската и преподавателската дейност** – всички измами и кражби, свързани с интелектуалния продукт на академичната общност, както и нагаждането, фалшифицирането и подправянето на данни в изследователския процес;
- **Плагиатство** – еднакво недопустимо както за преподавателите и изследователите, така и за студентите и докторантите в конкретната им творческа дейност;
- **Небрежност в изследването, преподаването, публикуването и възпроизвеждането на знания** – недопустимо е поради небрежност да се нарушават методологичните норми на съответното изследване, а също и да се представя непроверена и невярна информация, да се нарушава научната публичност в установените практики и процедури при съобщаването или публикуването на научни резултати, да се жертва качеството на научния продукт заради количеството или бързината, да се допуска negliжиране на обучението
- **Конфликт на ценности и интереси** – нарушава баланса на академичната среда и пречи за постигането на ефективни резултати във всички дейности на Университета – преподаване, научни изследвания, управление, администриране;
- **Възползване** – недоброръчно възползване от чужд авторитет и име, възползване от чужд труд, което се приема за експлоатация, както и възползване от заеманата административна длъжност.

Така предложеното изброяване на недопустимите за академичната етика практики няма изчерпателен характер. От особено значение е прогласеният общ принцип: „*Недопустими са всички практики, които се приемат като неетични в съвременния обществен живот и организационното общуване – дискриминация, насилие, злоупотреби с ресурси, нелоялност, нарушаване на регламентираното поведение и разпоредбите (правни, административни и други)*” (вж. глава VIII „Недопустими практики”, посл. абзац).

Етичният кодекс се стреми да даде позитивно определение на понятието „академична етика” като регламентира основния етичен принцип, въз основа

³³ Настоящата работа няма за цел да предложи подробен анализ и критика на Етичния кодекс. Това следва да бъде предмет на отделно изследване – б.а.

на който се изграждат вътрешните отношения в УНСС – „разпространяване и развитие на основните академични ценности” (вж. глава I „Общи правила”, 1-ви абзац). Като основни ценности на университета са прогласени (вж. глава I „Общи правила”, 2-ри абзац):

- достоверност в преподаването и изследователската дейност;
- свобода в усвояването на науката и в развитието на научните изследвания;
- зачитане на личната неприкосновеност в творчеството и преподавателската изява;
- хуманизъм и справедливост в анализите и оценките;
- равен достъп до информацията и научните постижения.

В глава II „Основни академични ценности, норми, отговорности” са заложени основните академични ценности: истина, свобода, хуманизъм, справедливост и доверие. Текстът съдържа и кратко определение на всяко понятие. Кодексът има за цел да наложи тези ценности във всички сфери на вътрешния живот на Университета. Върху тяхната основа се изградени и основните етични стандарти, върху които се осъществява научно-изследователската дейност (вж. глава IV „Научни изследвания”), като и принципите върху които се градят академичните и служебни кариери на работещите в Университета (вж. глава V „Академично израстване” и глава VI „Заемане на академични длъжности в Университета”). Важността на тези академични ценности се подчертава и чрез опита на кодекса да ги превърне в отправни точки въобще в живота на членовете на академичната общност. Така за постигане на тази цел глава VII „Поведение и дейност извън Университета” предписва някои норми на поведение, които са задължителни и извън рамките на висшето училище. Този подход още веднъж подчертава значението на академичната етика и я възвисява до определен начин на живот и водещ принцип на професионалното призвание.

Въпреки, че в Етичния кодекс липсва категорична институционализация на установяването и преследването на нарушенията на академичната етика, първата крачка в тази насока е направена. Глава IX предвижда създаването на самостоятелен вътрешен орган – **Комисия за академична етика**, който да насърчава и гарантира спазването на Етичния кодекс на УНСС. Членовете на Комисията се избират от Академичния съвет. По отношение на тях кодексът въвежда единствено изискването да са „авторитетни членове на академичната общност в Университета”. Въпреки, че в Кодекса липсва изрично въведен принцип на представителност на различните групи, участващи в академичната общност, актуалният състав на Комисията³⁴ е съобразен с него – освен препода-

³⁴ Актуалните членове на Комисията за академична етика вж. на <http://www.unwe.bg/bg/structure/render/312> (последен достъп на 12.05.2013 г., 14,15 часа). http://www.klassa.bg/news/Read/article/5396_%D0%90%D0%BB%D0%BC%D0%B0+%D0%BC%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80+%D1%81+%D0%B5%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%B5%D0%BD+%D0%BA%D0%BE%D0%B4%D0%B5%D0%BA%D1%81 (последен достъп на

ватели като членове на комисията са избрани и представители на обучаващите се и на служителите на Университета. С оглед налагане на принципите на демократичност и прозрачност в работата на тази Комисия Академичният съвет е приел и *Правилник за дейността на Комисия за академична етика*³⁵. Чрез този вътрешен акт Комисията не се превръща в някаква наказателна юрисдикция, нейната роля се развива в две насоки. От една страна, Комисията е най-важният консултативен орган в Университета, който дава становища по въпроси, свързани с академичната етика и в тази връзка може да прави предложения за приемане на обвързващи решения пред Академичния съвет и пред Ректорското ръководство. От друга страна, Комисията е основния медиатор при възникнали конфликти между членове на академичната общност и има за задача да посредничи при тяхното разрешаване.

Въпреки безспорните достойнства на Етичния кодекс могат да се направят и някои пожелания за неговото усъвършенстване. Твърде общият и принципен изказ на сегашния вариант е трудно приложим към конкретни случаи – това е възможно само въз основа на сложно тълкуване. Използването на чуждестранния опит за регламентиране на отделни състави на етични нарушения, както и предвиждането на съответстващи наказания, дори само такива, които имат морален характер, само ще допринесе за неговата ефективност. В тази връзка разширяването на компетенциите и правомощията на Комисията за академична етика също би допринесло за постигане на по-добри конкретни резултати. Могат да се направят и още бележки и предложения, някои от които от правнотехническо естество³⁶. **В заключение трябва да се подчертае, че *Етичният кодекс на УНСС* е най-важната стъпка към установяване и поддържане на академичната етика в Университета и представлява една много добра база за развитие на институционализацията на борбата с морално-етичните нарушения, извършвани от членове на академичната общност.**

3. Субекти

Задължението за спазване на академична етика обвързва всички членове на академичната общност на едно висше училище. Легално определение на понятието „академична общност” дава чл. 19, ал. 2 ЗВО. Според закона „Академичната общност обхваща членовете на академичния състав, студентите, док-

12.05.2013 г., 12,10 часа). При направеното проучване такъв не беше открит.

³⁵ Правилникът е приет с Решение на АС на УНСС №2/07.03.2012 г., вж. текста на Правилника на <http://www.unwe.bg/bg/structure/render/318> (посл. достъп на 12.05.2013 г., 14,15 ч.).

³⁶ Така например пълната липса на номерация на отделните разпоредби на Кодекса затруднява тяхното цитиране – това беше установено още при написването на настоящата работа. Цитирането на отделните разпоредби има и своето чисто формално значение – така напр. Правилника за дейността на Комисията за академична етика, изрично предвижда възможността за подаване на жалби до Комисията. Член 13 ал. 2 от Правилника предписва задължително съдържание на жалбата, като т. 3.1. изисква точно посочване кой текст от Етичния кодекс е нарушен – б.а.

торантите и специализантите”. Съставното понятие „академичен състав” се дефинира от чл. 6, ал. 3 ЗВО, който го определя като „висококвалифициран преподавателски, научно-преподавателски, изследователски или художествено-творчески състав”. Повече конкретност в понятието внася чл. 2 от **Закона за развитието на академичния състав в Република България**³⁷, който определя като основен контингент на академичния състав лицата, които заемат академични длъжности. Такива са “асистент”, “главен асистент”, “доцент” и “професор” (чл. 2, ал. 3 ЗРАСРБ).

Най-общо могат се определят две основни категории лица, които в своята съвкупност представляват академичната общност. Това са преподаващите и обучаваните. Това деление е съвсем условно и не изчерпателно. Към преподаващите със сигурност следва да се причислят и изследователите, може би и служителите на висшето училище. Категорията на обучаваните се състои от студентите, докторантите и специализантите във висшето училище.

По-напред беше изтъкнато, че задължението за спазване на академичната етика има обективен и абстрактен характер и е своеобразен мащаб на дължимо поведение. Тъй като адресатите на това задължение са няколко различни категории лица, то строгостта на критериите за спазване на академичната етика ще бъде различна. Изискванията към студентите в началните курсове ще бъдат по-мекки, а напротив – изискванията към тези членове на академичната общност, които вече са били студенти, като докторанти и специализанти, ще бъдат значително по-строги.

3.1. Преподаватели

Както се отбеляза, преподавателите практически са членовете на академичния състав. Това понятие следва да се тълкува максимално широко. Като преподаватели следва да се разглеждат не само лицата, които формално юридически заемат някоя от посочените по-горе академични длъжности, но и хоноруваните преподаватели и гост-преподавателите, които, макар да не заемат академична длъжност, в трудовоправен смисъл изпълняват преподавателски функции. Правната основа за пораждането на тези задължения е без значение. Водещият критерий следва да бъде прякото съдържание и характер на осъществяваната дейност. Всяко лице, което преподава на студенти, докторанти и специализанти, следва да се разглежда като преподавател и е обвързано от общото задължение за спазване на академично почтено поведение.

Към преподавателите спадат и изследователите. Макар ЗВО и ЗРАСРБ изрично да не ги причисляват към академичния състав, то няма никакво съмнение, че те са част от него. Те не попадат към категорията на обучаваните (студенти, специализанти и докторанти). Преките им функции не са свързани с преподаване, а с научно-изследователска дейност, а науката и преподаването са две неразривно свързани дейности, които се подчиняват на едни и същи принципи, чиято основа е академичната етика.

³⁷ По-нататък ЗРАСРБ, обн. ДВ. бр. 38 от 21.05.2010 г., посл. изм. ДВ. бр.101/ 2010 г.

3.2. Студенти

Класическият адресат на морално-етичните норми в едно висше училище са студентите. Особеното при тази част от академичната общност е, че голяма част от правилата съставляващи академичната етика първоначално са непознати на студентите. Първият сблъсък с тези норми започва още от кандидат-студентските изпити и се разгръща основно в първи курс. Следва да се обърне внимание, че разбирането и овладяването на академичната етика предпоставя наличието на вече изградена система от основни морално-етични ценности и навици. Тази основа трябва да бъде положена още в семейството на подрастващия и най-вече в средното училище. Пълният колапс на средното образование у нас през последните години³⁸ усложнява тази задача още повече. Налага се преподавателите, особено в началните курсове, да се нагърбят с множество неприсъщи за висше училище възпитателни и дисциплинарни мерки и чрез тях да създават основа за разбиране и възприемане на академичната етика.

3.3. Докторанти и специализанти

Спадащите към тази част от академичната общност адресати на морално-етични норми за академично поведение по правило са лица, които вече са преминали през школата на висше училище. След четири или повече годишно следване от тях се очаква да имат напълно изграден академичен светоглед и принципно да са наясно с основните стандарти на почтеното и коректно академично поведение. При тази категория липсва първоначалния сблъсък с новите правила – те вече са познати. Затова се очаква пълноценното им и осъзнато спазване.

3.4. Служители на Университета

Макар ЗВО да не споменава служителите на висшето училище като част от академичната общност, няма съмнение, че те заемат свое достойно място в нея. Това разбиране е залегнало и във всички изследвани образци на етични кодекси на висши училища. Безспорно те не принадлежат към категорията на обучаващите. Въпреки че служителите нямат типичните за преподавателите задължения, техните функции са свързани пряко както с преподавателската дейност, така и с научно-изследователската работа. С изпълнението на трудовите си функции те ежедневно създават нормалните условия за функциониране на висшето училище като самостоятелен организъм. Студентите имат пряк контакт с голяма част от тях, което обстоятелство има директен възпитателен ефект. По тази причина правилата на академичната етика несъмнено имат задължителен характер и по отношение на служителите на висшето училище.

³⁸ Това е мнение, което обвързва само мен, изградено въз основа на лични наблюдения върху средното образование, което получиха моите деца (дъщеря ми завърши през 2011 г. елитната 91 Немска езикова гимназия в София), както и въз основа на наблюдения върху студентите, които за съжаление пристигат в Университета с манталитет и навици за учене на седмокласници.

4. Съдържание на задължението за спазване на академичната етика

4.1. Нормативна рамка

Независимо от наднормативното съдържание и заряд на академичната етика законът придава на тези правила силата на източник на правото като изрично препраща към тях. Макар и чрез бланкетно формулирано общо задължение, членовете на академичния състав са задължени да се спазват правилата на академичната етика. Съгласно чл. 56, ал. 1 т. 2 ЗВО членовете на академичния състав са задължени да „*да съблюдават научната и професионалната етика*”. Внимателният прочит на каталога от конкретни задължения в ал. 1 на този член показва, че някои задължения, които в дълбоката си същност имат морално-етичен характер, като задължението за въздържане от провеждане на политическа и религиозна дейност (чл. 56, ал. 1, т. 4 ЗВО) или задължението за изготвяне и предоставяне на подробна учебна програма на водените лекционни курсове (чл. 56, ал. 1, т. 5 ЗВО), са се превърнали в законови задължения. Този подход на законодателя цели да подчертае значението на тези задължения. От важно значение е общото задължение за спазване на вътрешните правилници (чл. 56, ал. 1, т. 3 ЗВО), особено в светлината на ал. 2 на чл. 56 ЗВО, която дава право на висшето училище чрез вътрешните си актове да поставя допълнителни условия и задължения на членовете на академичния състав. Много често точно във вътрешните актове някои задължения с морално-етично естество добиват нормативен характер.

Направеното по-горе условно разделяне на академичната общност на преподаващи и обучавани лица има важно значение и по отношение определянето на кръга на задълженията им. Принадлежащите към категорията на преподаващите, включително и служителите, винаги са в договорни отношения с висшето училище. В преобладаващите случаи тези отношения имат трудовоправен характер и попадат и под общия правен режим на *Кодекса на труда*³⁹. На тази плоскост някои от морално-етичните задължения, характерни за системата на академичната етика, се припокриват с трудовоправните задължения. Такива са например задължението за спазване и уплътняване на работното време (чл. 126, т. 1 и 3 КТ), задължението за лоялност към работодателя (чл. 126 т. 9 КТ) и др. Широки възможности в тази посока дава и бланкетното задължение за спазване на вътрешните правила на работодателя (чл. 126, т. 10 КТ) – във висшите училища именно чрез система от разнообразни вътрешни правила някои морално-етични задължения придобиват правно битие. Така нарушението на такива задължения може да се превърне в дисциплинарно нарушение и съответно да бъде основание за стартиране на производство за налагане на дисциплинарно наказание по реда на глава девета, раздел III „Дисциплинарна отговорност” в КТ.

Изполвайки дадената от ЗВО възможност, в *Правилника за учебната дей-*

³⁹ По-нататък КТ, обн. ДВ. бр. 26 от 01.06. 1986 г., посл. изм. ДВ. бр. 15/ 2013 г.

*ност*⁴⁰ на УНСС са уредени две конкретни задължения на преподавателите за спазване на правилата на академичната почтеност Съгласно чл. 159, ал. 1, т. 6 преподавателите са длъжни да съблюдават академичната етика, а съгласно т. 7 преподавателят е задължен „с цялостното си поведение, външен вид и облекло да възпитава обучаваните в дух на родолюбие, традиционни човешки ценности, естетика и академичност”.

Съгласно чл. 71 от ЗВО задълженията на студентите, докторантите и специализантите се уреждат в правилниците на висшето училище. Ето защо, по отношение на категорията на обучаваните лица **Правилникът за учебната дейност** играе определяща, по-важна роля. Липсата на трудовоправни отношения с тези лица превръща практически този вътрешен акт в единствената нормативна рамка с правна сила, която задължава студенти, докторанти и специализанти да изпълняват общото задължение за спазване на правилата на академичната етика. В чл. 15, ал. 1⁴¹ на ПУД са нормирани общите задължения на студентите в Университета. На академичната етика са посветени точки 11, 12 и 13. Всеки студент е задължен „да не нарушава академичния дух и традиции със своето поведение и външен вид” (т. 11) и да „да спазва академичните и етичните норми в отношенията със своите колеги, с преподавателите и с административните служители на университета” (т. 13). От съществено значение е т. 12, която задължава студентите на спазват Кодекса на УНСС за академично поведение. Това бланкетно задължение придава на Етичния кодекс на Университета нормативна сила и го прави задължителен⁴².

По отношение на докторантите чл. 139а, ал. 1, т. 15 ПУД съдържа изрична забрана за провеждане политическа и религиозна дейност на територията на Университета. Точка 17 накратко формулира общото задължение на докторантите за спазване на академичната етика като задължение „да поддържат академичните норми и традиции, култура на поведение и облекло, съответстващи на статута им на докторанти в УНСС”.

На специализантите не е посветен конкретен текст от Правилника, но следва да се приеме, че те имат същите задължения като студентите за спазване на правилата на академичната етика.

Въз основа на очертаната по-горе нормативна рамка – т. е. предвидените в нормативни източници общи задължения за спазване на академичната етика, следва да се потърсят и анализират най-важните отделни задължения с морално-етичен характер, които в своята съвкупност могат да се определят като съдържание на академичните традиции, морал и почтеност Сред тях има такива, които имат всеобщ характер и обвързват всички членове на академичната общ-

⁴⁰ По-нататък ПУД, вж. пълния текст на правилника на <http://www.unwe.bg/bg/pages/174/%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%B8%D0%BB%D0%BD%D0%B8%D1%86%D0%B8.html> (последен достъп на 12.05.2013 г., 20,15 часа)

⁴¹ Същият текст се повтаря в чл. 63 ал. от ПУД.

⁴² Това обстоятелство практически поставя въпроса доколко Етичният кодекс може да се разглежда като soft law (вж. бел. № 16).

ност – повечето стъпват пряко върху трайно установени в обществото морално-етични ценности и принципи. По-голямата част от тях могат пряко да бъдат изведени от разпоредбите на Етичния кодекс. Наред с тях, спецификата на функциите и задълженията на отделните категории лица от академичната общност предопределят и конкретни морално-етични задължения. Последващото изложение е опит за формулиране и изследване на най-характерните от тях.

4.2. Задължения на преподавателите

Както беше споменато по-горе, у нас липсва пълната и категорична убеденост в спазването на академичната етика от страна на преподавателите. За съжаление това убеждение не е неоснователно. През дългия период на прехода не дотам стриктното изпълнение на задълженията на преподавателите, особено на тези, които имат по-скоро морално-етичен характер, имаше и своите икономически корени. Пред 90-те години преподавателските заплати не осигуряваха достатъчно възможности за пълноценна издръжка и повечето преподаватели бяха принудени да се занимават и със странични дейности за осигуряване на допълнителни доходи. Специално в ЮФ голяма част от преподавателите работят и като адвокати и с времето са създали успешни адвокатски практики. С течение на времето добре платената допълнителната работа постепенно се превръща в основна. Така преподавателската и научната работа постепенно се превръщат в поле на компромиси, изразяващи се в неуплътняване на учебните занятия, провеждането им без достатъчна предварителна подготовка, формално отношение към курсовите работи и др.

Основа на последващото изложение е дългогодишният ми преподавателски и научен опит, особено проведени множество разговори със студенти от ЮФ на УНСС, информацията, получена от споменатите по-горе поправки на курсови работи („Морално-етични и правни проблеми на плагиатството”), както и информацията, получена от студентски блогове⁴³.

4.2.1. Задължени, свързани с преподаването

Основната дейност на преподавателите е изнасянето на лекции и провеждането на семинарни занятия (упражнения). Така по-голямата част от съдържанието на академичната етика е свързана именно с осъществяването на тези дейности. Качественото и пълноценно осъществяване на тази дейност изисква целенасоченото полагане на много усилия. Подробен им анализ и разглежда-

⁴³ Вж. напр. изложението в блога на Вера Петканчин по въпроса за преподавателите и учебния процес – вж. текста на <http://petkantchin.wordpress.com/2007/08/03/teachers/> (последен достъп на 12.05.2013 г., 22,15 часа). Краткото експозе е качено в блога на 3 август 2007 г., но е изключително актуално и днес – за съжаление за изтеклите почти 6 години констатираното не се е променило много. По-нататък в изложението относно задълженията на преподавателите по отношение на преподаването частично ще се придържам към предложената в цитирания блог систематика на най-важните изисквания към преподавателите, тъй като смятам, че тя отговаря най-пълно на очакванията на студентите.

нето им като система от неписани задължения може да доведе до впечатляваща като обем система от взаимнообвързани задължения. По-надолу в изложението ще бъдат отразени само тези задължения, които най-често не се изпълняват и така създават необходимост от обръщане на специално внимание. Направените проучвания доведоха до формулирането на следните групи задължения, чието изпълнение пряко влияе на качеството на учебния процес:

- **Системно провеждане на лекции и упражнения** – отсъствието на преподавателя не радва студентите, както смятат някои колеги. Особено дразнещо е отсъствие без основателна причина и без отправено предупреждение. Не са редки случаите, когато студентите чакат появата на преподавателя по 20-30 минути и никой не се явява да ги предупреди за отсъствието. За съжаление отсъствието от учебни занятия не е изолирано явление⁴⁴. Следва да се обърне внимание, че безпричинното отсъствие от работа е и дисциплинарно нарушение, което в определени случаи се наказва и с най-тежкото дисциплинарно наказание – уволнение⁴⁵;
- **Уплътняване на учебните занятия** – редовна практика е лекцията или упражнението да започне 10-15 минути по-късно, но за това пък да завърши 15 минути по рано! До същия ефект води и увеличаването на междучасията. Така ефективното време за провеждане на съответното учебно занятие се съкращава, което, от своя страна, води до влошаване на качеството на преподаване поради липса на време – определени теми биват пропускани или засягани съвсем повърхностно.
- **Сериозно и обективно отношение към преподаваната материя и провеждания накрая изпит** – много често преподавателите, които са пропуснали половината лекции, а останалата част не са уплътнили, проявяват изключително „добронамерено” отношение към студентите като щедро оценяват с високи оценки посредством знания. Този подход е съвсем логичен: когато преподавателят не е изпълнил задължението си да преподаде учебния материал в пълен обем и качествено, той не може да изисква от студентите дълбочени и изчерпателни знания. Така се стига до „кухи” шестци и на пръв поглед всички са доволни – студентите без особени усилия постигат много висок успех, който освен немотивирано самочувствие осигурява и по-добри възможности за класиране при кандидатстване за общежитие и/или стипендия. Неизпълнението на това задължение и осъществяването на гореописаната порочна практика засягат най-тежко интересите на студентите. Първоначално постигнатият висок успех, който обаче е без реално покритие, носи някакво удовлетворение, но впоследствие липсата на знания носи сериозни затруднения при изучаването на последващи свързани учебни дисциплини и

⁴⁴ Направена наскоро проверка от представители на дирекция „Учебни дейности” за присъствието в съответните учебни занятия показва доста обезпокоителни резултати (собств. информация).

⁴⁵ Срвн. чл. 190 ал. 1 т. 2 КТ.

дори поражда проблеми в професионалната реализация.

- **Предоставяне на студентите на повече алтернативни източници на информация** – тежко нарушение на академичната етика е изискването да се учи само от един учебник и да се поддържат само теориите и схващанията на титулярния преподавател. За съжаление не рядко срещана практика е да се изисква от студентите да учат само от учебника, написан от титуляра. Познати са случаи, когато изискване за вземане на изпита е студентът да се яви със съвсем нов екземпляр от въпросния учебник, който преподавателят подписва с личен автограф⁴⁶. Търгашеството е сравнително изолирано явление, но много по-опасно е ограничаването на плурализма на мненията, който води до ограничаване на начина на мислене на студентите.
- **Усъвършенстване на преподавателските и педагогическите умения** – всеки преподавател е длъжен да полага усилия върху своето развитие. Не са редки случаите, когато лекциите биват буквално диктувани с бързо темпо. Обикновено се използват записки с доста архивен вид и съдържание. За съжаление не са редки и случаите, когато за основа на диктовката служи написания вече от титуляра на дисциплината учебник или помагало. Повечето аудитории в УНСС дават прекрасни възможности за използване на съвременни мултимедийни средства за онагледяване – в много от залите има инсталирани бимери, които позволяват, паралелно с лекцията, на екрана да върви и подробен план на изложението. Подготовката и използването на тези средства изискват обаче допълнителни усилия и подготовка, които обикновено не се полагат. Освен постоянното осъвременяване на изнасяната на лекции учебна материя и средства за онагледяване, преподавателят трябва да положи целенасочени усилия за подготовката и изнасянето на всяка конкретна лекция. Студентите много бързо установяват кога лекцията се изнася на „автопилот“ – т. е. без сериозна предварителна подготовка, и постепенно спират да посещават такива лекции. Част от изпълнението на това задължение е и възможността за задаване на въпроси от страна студентите и провеждане на кратки дискусии и полемика. За съжаление много преподаватели се дразнят от задаваните въпроси и се стремят да не предоставят такива възможности. Същото важи и за провеждането на семинарните занятия. Липсата на предварителна подготовка винаги води да вяло и формално провеждане на упражненията. Много често се задават няколко въпроса, на които никой не отговаря. След това се дава казус за решаване, който се диктува бавно и дълго, а след това преподавателят излиза и оставя студентите да го обсъдят. В подобни случаи времето изтича и казусът така и не бива решен задълбочено – т. е. формално е

⁴⁶ Целта естествено е този учебник да не може да бъде използван от друг студент за явяване на изпит и така да се гарантира закупуването на максимален брой учебници. Някои преподаватели дори сами си продават учебниците.

проведено упражнение, което реално не е донесло никаква полза на студентите.

- **Строг и обективен контрол на знанията** – това задължение може да се разглежда в две насоки. На първо място, преподавателите, провеждащи семинарни занятия, трябва да изискват от студентите да се готвят редовно и системно по време семестъра по предварително зададените теми и да провеждат текущ контрол чрез провеждане на контролни работи, устни препитвания и колоквиуми. С оглед на липсата на навици за учене, създадени още през време на средното образование, смятам, че прилагането на някои чисто „даскалски“ методи е напълно оправдано и по никакъв начин не може да се квалифицира като накърняване на академичните принципи. На второ място, провеждането на семестриалния изпит трябва да бъде подчинено на принципите на обективността и равнопоставеността. Това означава, че преподавателят трябва да положи максимални усилия да предотврати всякакви възможности за преписване и подсказване. Тези практики водят до много силна демотивация на студентите и се отразяват сериозно върху крайните резултати на учебната дейност. Същото негативно влияние оказва и „ходатайството“, което за съжаление не е изолирано явление. Студентите винаги разбират, когато това се случва, и са изключително недоволни, че някои полагат тежък труд за да постигнат високи резултати, а други дори не се явяват на изпит и формално имат същия успех.
- **Насърчаване на самостоятелната творческа работа на студентите** – тук е мястото да се споменат още веднъж курсовите работи. Писането на курсови работи е изключително полезно, тъй като дава възможност на студентите сами да изследват и преосмислят определена част от преподаваната материя. Всичко това има смисъл само ако преподавателите проявяват нужната активност. Първоначално всеки студент има нужда от консултация при избора на темата и подбора на необходимата литература. Логично е в хода на писането да възникнат и допълнителни въпроси, които следва да бъдат дискутирани. Внимателното прочитане на представената работа трябва да завърши не просто с обективна оценка, а и с кратка рецензия на написаното и дори с дискусия. Едва тогава ще може да се отчете реална полза от написването на курсова работа, а и със сигурност студентите ще престанат да се отнасят формално към това си задължение.

4.2.2. Задължения, свързани с научната работа

Съгласно чл. 63, ал. 1 ЗВО научната работа е важна и неотделима част от дейността на академичния състав. Изложеното по-горе задължение на преподавателя за усъвършенстване на преподавателските и педагогическите умения може да бъде изпълнено пълноценно само въз основа на сериозна научна работа. Липсата на научни изследвания действително може да превърне преподавателя в „средновековен даскал“.

Най-важните морално-етични задължения, даващи съдържание на академичната етика в областта на научната работа, могат да бъдат изведени от Етичния кодекс. Ето някои по-важни от тях:

- **Системно провеждане научни изследвания** – научното развитие на преподавателя е възможно само въз основа на целенасочени и системни научни изследвания. Практически написването на 1-2 статии в годината с цел достигане на изискваните от Университета точки за научна активност не е достатъчно. Необходима е системност в заниманията, изразяваща се в приемственост на разработваните теми и редовно участие в съответните научни форуми.
- **Спазване на научна коректност** – при изпълнението на това задължение е абсурдно да се дискутира явлението плагиатство, то е несъвместимо с всякаква академична етика и е най-тежкото ѝ нарушение. Научната коректност има и други изразения. На първо място, това е боравенето с литературните източници. Чуждите мнения трябва да бъдат цитирани коректно, без да се изваждат от контекста и без прекалено свободни интерпретации. На второ място, цитатите трябва да са истински – вземането „на заем” на бележки под линия не е изолирано явление. Много лесно е да се препишат цитати на литературни източници, добросъвестно направени от друг автор и да се посочат като резултат на собствен прочит на съответната литература. В правната наука подобен подход се използва и по отношение на съдебната практика. Направените по-късно проверки много лесно показват некоректните автори. Често се забравя, че цитирането на литературни източници и съдебна практика не е самоцелно, неговата задача е да даде възможност на читателя, който има задълбочен интерес по даден проблем, лесно сам да може да намери източника и да прочете съответната теза/съдебно решение в оригинал. За съжаление не са редки случаите, когато подобно търсене не дава очаквания резултат.
- **Научна колегиалност и отзивчивост** – формалното производство, свързано с написването и защитата на докторски дисертации и хабилизацияни трудове, е обвързано със задължителното обсъждане на тези трудове в първичното научно звено. В Юридическия факултет това са съответните катедри. Пълноценното участие в такива обсъждания предполага предварително задълбочено прочитане на представения труд. За жалост обаче не са изолирани случаите, когато малцина са прочели работата. Най-често половин час преди заседанието се преглежда съдържанието на същата и после се прави кратко стегнато изказване, съдържащо само общи приказки и задължително завършващо с положителна оценка и подкрепа на работата. Подобно отношение е обидно подценяване на чуждия труд. Колега, който е работил с месеци или години по дадена тема, не може да чуе никакви смислени отзиви и забележки, тъй като почти никой не си е дал труда да прочете задълбочено работата. Наред с това, този подход води неминуемо до понижаване на качеството на

научната продукция. Лекомислено дадените положителни оценки дават възможност на не достатъчно добре написани работи да бъдат допуснати до публична защита и дори публикувани.

- **Научна съвест** – участието в обсъждания на научни работи и в гласувания на решения за тяхното по-нататъшно развитие като публична защита или публикация, трябва да бъде подчинено на научната съвест. Т.е. изказванията и подадените вотове трябва да се базират само и единствено на качествата на работата и не трябва да се влияят от странични фактори. За съжаление не са редки случаите, когато се правят взаимни услуги, като се подкрепят посредствени работи по приятелска линия.
- **Особени задължения на хабилитираните преподаватели** – тази категория преподаватели имат и някои специфични научни функции като напр. участие в научни журита, научно ръководство на докторанти и други. Тези допълнителни дейности пораждат и допълнителен кръг морално-етични задължения. За тези преподаватели несъмнено възниква още едно допълнително колегиално задължение – да помагат и подкрепят по-младите си колеги в тяхната научна кариера и да съдействат за изграждането им като пълноценни учени.

4.3. Задължения на студентите

Морално-етичните задължения на студентите могат да се обособят в три големи групи:

- **Задължения, свързани с текущата подготовка** – посещаване на всички лекции, упражнения и други учебни мероприятия като стажове, практики и др. п. Разбира се на студентите не може да бъде отказано правото да оценяват и съответно да избират кои учебни занятия да посещават. Истинската реализация на това право е възможна само ако Университетът им осигури алтернативни занятия по една и съща дисциплина. Редовното посещение на семинарните занятия има своя смисъл само в случай, че студентът съвестно и пълноценно се подготвя предварително по обявената тема.
- **Задължения, свързани с полагането на изпитите** – полагането на изпитите трябва да става само въз основа на собствената и целенасочена предварителна подготовка. Всякакви форми на подсказване и преписване са абсолютно изключени. За съжаление много студенти полагат невероятни усилия за снабдяване с „пищови”, всевъзможни технически средства, дори и мотивиране на дубльори за явяване на изпит, вместо да положат усилия сами да научат изпитния материал. Освен въздържането от собствени такива действия е важно студентите да развият и нетърпимост към такива действия, извършвани от други техни колеги и да ги възпират от извършването им. Задача на преподавателите е да възпитават у студентите нетърпимост към подобни явления и да им разясняват, че преписвачът практически ощетява колегите си тъй като без особен труд постига висок успех.

- **Задължения, свързани с написването на самостоятелни писмени работи и проучвания** – сериозното отношение към научни доклади и курсови работи на първо място е свързано с категоричния отказ от всякакви форми на плагиатство и некоректно използване на чужд труд. Наред с това, при написването на такива работи следва да се изпълняват и формулираните по-горе задължения за спазване на научна коректност.

4.4. Задължения на докторантите и специализантите

4.4.1. Докторанти

Статутът на докторантите безспорно е най-сложен. Те, от една страна, попадат в категорията на обучаваните лица и, въпреки че не посещават лекции и упражнения, трябва да полагат изпити. Така те с пълна сила са обвързани от споменатите по-горе задължения, типични за студентите. От друга страна, чл. 139а, ал. 1, т. 11 от ПУД регламентира в тежест на докторантите задължението да осъществяват преподавателска дейност с водене на упражнения. По такъв начин за тях с пълна сила ще важат всички посочени по-горе задължения на преподавателите, свързани с учебната дейност. Не правят изключение и морално-етичните задължения, свързани с научната работа. От един докторант се очаква да направи пълноценно научно изследване по определена тема и да отрази резултатите в своя дисертационен труд. Съгласно чл. 6, ал. 3 от ЗРАСРБ дисертационният труд трябва да съдържа научни или научно-приложни резултати, които представляват оригинален принос в науката. По тази причина академичният стандарт на поведение, приложим относно написването на курсова работа от студент, е недостатъчен по отношение на докторантите. По отношения на тях академичната етика не може да има различно съдържание в сравнение със стандартите, приложими към научната работа на преподавателите.

4.4.2. Специализанти

Принципно академичната дейност на тази категория обучаващи се не се различава от тази на студентите – те също трябва да посещават учебни занятия, да пишат самостоятелни работи и да се явяват на изпити. От друга страна, вече беше споменато, че специализантите имат добра представа от академичната етика, тъй като са завършили своето висше образование и като студенти са изпълнявали присъщите им задължения. Затова прилаганите към тяхното поведение критерии следва да бъдат по-строги.

4.5. Задължения на служителите на университета

По-горе беше отбелязано, че академичната етика е задължителен мащаб на поведение и за административните служители на висшите училища. Нейното съдържание е различно от морално-етичните норми, приложими по отношение на преподавателите. Спецификата произтича от характера и съдържанието на техните функции. В тях не влиза преподаване и пряко извършване на научно-изследователска дейност. Техните служебни задължения са свързани

с подпомагането и осъществяването на учебния процес и изследователската дейност на академичния състав. Въпреки това тази дейност има пряк досег с академичния живот и следва да бъде подчинена на същите стандарти, макар и модифицирани. Формулираните в Етичния кодекс общи академични ценности са в основата на специфичната академична етика, която трябва да съблюдават административните служители. Така например недопустимо е служител, който е получил тест или задача за изпит с поръчение да го размножи, да го разпространи между студентите. За съжаление не са изключени случаите, когато точно такива служители ходатайстват пред преподаватели и се опитват да уреждат изпити. Не на последно място трябва да се има предвид, че в очите на студентите административните служители са част от Университета. Въпреки че формално не са част от академичния състав и имат друг статут, те могат да оказват върху студентите, макар и по-ограничено, възпитателно въздействие като преподавателите. По тази причина във всички изследвани етични кодекси на висши училища административните служители изрично са посочени като адресати на морално-етичните правила,

III. ПРЕПОДАВАНЕ НА ПРАВНИ НАУКИ

1. Особенности на правото като наука и учебна дисциплина

Всяка наука и учебна дисциплина има своите особености, които пряко влияят върху начина и методологията на поднасяне на знанията към студентите, съответно и при проверката на усвоената материя. Юридическата наука не прави изключение. Прилагането и в практиката изисква наличието на задълбочени системни познания и изграждането на особен вид формалистичен начин на мислене. Могат да бъдат изтъкнати следните най-важни особености на правото като наука и учебна дисциплина, които имат значение за темата на настоящото изследване:

- **Специфична терминология** – всяка наука и учебна дисциплина има своята терминология, това важи с голяма сила и за правото. Особената трудност на юридическата терминология произтича от обстоятелството, че в последните години класическата за правото латинска терминология отстъпи на заден план и почти не се използва. Вместо това, масово се използват българските аналози. Много голяма част от използваните български думи имат в ежедневието език съвършено различно значение, което често подвежда студентите, особено в началните курсове. Добър пример в това отношение е терминът „поръчител”, с който по силата на чл. 138 и сл. от *Закона за задълженията и договорите*⁴⁷ се обозначава лице, което отговаря лично за чуждо задължение. Общата етимология на думата подвежда и създава впечатление, че поръчителят е лице, което

⁴⁷ По-нататък ЗЗД, обн. ДВ. бр. 2 от 05.12.1950 г., посл. изм. ДВ. бр.50/2008 г.

поръчва нещо. Така доверителят по договор за поръчка по смисъла на чл. 280 и сл. ЗЗД бива провъзгласен за поръчител. Същото се случва и с поръчващият по договор за изработка (срвн. чл. 258 и сл. ЗЗД)⁴⁸. Тази особеност на юридическата наука изисква полагането на целенасочени усилия за усвояването на терминологията и обръщане на особено внимание върху чистотата на правния език още от студентската скамейка.

- **Системен характер** – никак не е случайно, че всички юристи завършват висшето си образование с обща специалност „юрист”. Професионалното профилиране се осъществява по-късно, с навлизането в практиката. Някои висши учебни заведения (особено в чужбина) направиха опити да обучават профилирани юристи – стопански юристи, пеналисти и пр. Времето показва, че подобен подход е неудачен. Причината за това е подчертано системен характер на юридическата наука. Знанията на един юрист са пълноценни и той може да упражнява правна професия само, доколкото има сериозни базови познания във всички сфери на правото. В правото няма изолирани институти, които да съществуват сами за себе си. Винаги е налице и някаква вътрешна интердисциплинарна връзка, която в много случаи дава преки отражения върху изследвания правен феномен. Именно общият поглед върху цялата система е първата предпоставка за изграждане на типичния за професионалния юрист формалистичен начин на мислене. Тази системност на юридическата наука създава много големи затруднения на студентите по право в началните курсове. Обикновено това, което се учи през първите 2-3 семестъра звучи абсолютно неразбираемо и дори ненужно. Системен характер на правото не позволява лесно навлизане в същината на нещата без наличието на по-широки познания. Това изисква полагането на много големи усилия от страна на преподавателите, даването на допълнителни съвсем елементарни и разбираеми примери. В много случаи и най-елементарният пример не може да бъде разбран, ако преподавателят не направи накратко малко резюме и на един или повече правни институти, които имат връзка с примера⁴⁹. Опитът ми показва, че не добре поднесеният пример – вместо да внесе яснота по обсъждания проблем, може да при-

⁴⁸ Даденият пример вероятно ще прозвучи абсурдно на всеки професионален юрист. За съжаление точно тази грешка се среща доста често. Идеята да използвам точно този пример беше породена от писмена работа на държавен изпит(!) по частноправни науки, която, като изключим тази фрапантна грешка, беше сравнително добре написана.

⁴⁹ В много страни този проблем е решен чрез въвеждането в първи курс на самостоятелна дисциплина „Въведение в правото”. Целта е в съкратен и достъпен вид в рамките на първия семестър на студентите да бъде „разказано” със съвсем прости думи, какво точно е правото и как изглежда неговата система. Подобен подход е бил възприет и у нас преди много години. Проф. Венелин Ганев е изнасял дисциплината „Увод в общата теория на правото” в първи курс. Самата дисциплина „Обща теория на правото”, с целта и философски заряд, е била изнасяна в седми и осми семестър – б.а.

чини само ненужно допълнително объркване. Системният характер на юридическата наука се проявява и в определената последователност на изучаване на различните дисциплини – повечето от тях са така обвързани, че познанията по една дисциплина представляват задължителната основа за следващата. Така напр. липсата на базовите знания по обща част на гражданското право прави преподаването и усвояването на материята по облигационно право невъзможно. Като последица от системния характер на юридическата наука и особено на обучението по право може да се определи и възприетата в България процедура за завършване на висшето образование по право с държавни изпити, които обхващат почти цялата преподадена по време на следването материя, по която отделният студент вече е положил успешно семестриални изпити. Подготовката за държавните изпити практически представлява едно повторение на всичко научено до момента. Този подход е особено полезен – студентът вече е навлязъл в логическата система на правото и именно чрез повторението на целия учебен материал окончателно намества във вече изградения си правен мироглед всеки отделен елемент от системата и проумява правни феномени, които до тогава не са му били съвсем ясни.

- **Синтезирано съдържание на материята** – в учебния план на специалност „Право” няма излишни дисциплини – т.е. такива, които нямат пряко отношение към изграждането на системни знания, а преследват общообразователни цели. Всичко, което се учи, е абсолютно необходимо и не може да бъде пренебрегнато и negliжирано. Това с пълна сила се отнася и за повечето избираеми дисциплини. Сериозната базова подготовка на един юрист изисква пълноценното усвояване на всички правни дисциплини. Битуващото сред практикуващите юристи мнение, че това което се учи в юридическия факултет е само около 30-40% от всичко, което трябва да знае един юрист, а останалото се научава в практиката, е напълно вярно. Това, което е по-важното обаче, е, че научаването на по-голямата част от необходимата материя в практиката е невъзможно, ако липсва теоретичната основа, която трябва да бъде усвоена по време на следването. Този факт налага преподавателите да бъдат безкомпромисни и еднакво настоятелни при усвояването на всички правни дисциплини.
- **Правното образование е основа за упражняването на няколко специфични професии** – както вече се спомена, правните професии могат да бъдат упражнявани пълноценно само от специалисти, които имат изграден особен начин на мислене. Юридическият подход към заобикалящата обществена действителност се изгражда и усъвършенства през целия професионален живот на правника. Неговите основи трябва да бъдат положени по време на следването. Един от добрите начини е поставянето на практически задачи и решаването на казуси. Това е най-добрият начин студентите да разберат, че обективната истина в правото е върховната търсена ценност, която обаче в повечето случаи има само „хартено”

битие – истина е само това, което се намира в папката по делото.

2. Общи особености на професиите, упражнявани от юристи

Изложените по-горе общи особености на юридическата наука и учебна дисциплина са в основата и на главните особености на класическите правни професии. Наред с това, самото практикуване на правото и положението на правниците в обществото води до натрупване и на други специфики, които дават своето обратно отражение и върху науката и особено върху учебно-преподавателската дейност. В този смисъл могат да се изтъкнат следните особености:

- **Начин на мислене** – свързващият мост между особеностите на юридическата наука и правните професии е именно споменатият вече особен начин на мислене. Упражняването на юридическа професия се превръща в начин на живот. Юристът няма работно време, няма събота и неделя. Той непрекъснато мисли за казусите, които трябва да реши. Не случайно юристите създават семейства помежду си и обикновено се движат в затворени приятелски кръгове от други юристи. Това важи особено за лицата, които упражняват класическите правни професии. Основите на този подход към битието на правника се полагат още в юридическия факултет. Уважението към професията и към колегите, които я упражняват, е една важните традиционни ценности на правната гилдия.
- **Значение на правните професии** – класическите правни професии като адвокат, прокурор и съдия, попадат в категорията на т.нар. „обществено опасни професии”. Неправилното упражняване, съответно липсата на достатъчно познания, могат да доведат до причиняване на сериозни вреди на обществото като цяло. Недоучилият или неморален юрист със своята дейност може накърни интересите на много хора и наистина да бъде опасен. Ето защо цялата сериозност в подготовката на студентите по отделните правни дисциплини не е пресилена.
- **Обществен отзвук** – упражняването на споменатите професии много често е свързано с появата на обществени места и изяви в средствата за масова информация. Не само работата, а и цялостните обществени изяви и дори личният живот на такива хора много често се гледат под лупа и са предмет на коментари и могат да имат широк обществен отзвук. Това налага спазването на определен начин на поведение в обществената среда, както и дискретната и премерена изява на определени професионални и лични качества. Голяма част от тях са плод на възпитание още от семейната среда, други обаче трябва да бъдат създадени и развити и по време на следването.

3. Специфична проява на академичната етика в преподаването на правни науки

Разгледаните накратко по-горе особености на юридическата наука и учебна дисциплина, както и свързаните с тях специфични черти на правните профе-

сии придават на академичната етика допълнително съдържание. Изложените в предхождащата част на изследването общи разсъждения, посветени на морално-етичните норми и задължения, които са в сила за висшето образование въобще, са напълно валидни и по отношение на преподаването на право. Въпреки това, някои от академичните принципи могат да имат и малко по-различно съдържание. Преподавателите по право носят много висока обществена отговорност за резултатите от своята работа. Значението на качествено правно образование с течение на времето беше оценено от българското общество. Въведените преди години изпити за кандидат-магистрати и за младши адвокати в началото имаха съвсем формален характер и не представлява никакво реално препятствие за никого. С течение на времето отношението към тези изпити постепенно започва да става много сериозно. В последната година от неколкостотин кандидати за младши адвокати по-малко от десет успяват да се справят с трите кръга на все по-трудния изпит. Още по-добър пример е провеждането на изпита за завършване на практическия стаж в съдебната система. Дълги години този изпит имаше формален характер и представляваше по-скоро разговор относно професионалната ориентация на завършилия съдебния стаж с представител на министерство на правосъдието. Информацията относно провеждането на този изпит през последните две години показва трайна тенденция на превръщането му в много сериозен и не лек завършек на практическия стаж.

Изложените дотук съображения водят до извода, че преплитането на академичната етика с преподаването на правни науки в Юридическия факултет на УНСС поставя някои нови морално-етични изисквания пред академичната общност на факултета. Наред с вече изследваните класически академични ценности и произтичащите от тях морално-етични задължения могат да се изведат най-общо разгледаните по-долу шест направления на развитие на академичната етика.

3.1. Засилване на практикоприложните знания и практика

Правото освен наука е и „занаят“ – много от теоретичните постановки имат точно определено формално практическо изражение, което се характеризира с повторяемост. Разбирането на науката става много по-лесно чрез паралелното навлизане в практическата работа. Това е верният подход за изграждане на така необходимите мостове между „високата“ наука и правните професии. Постигането на тази цел може да стане чрез повече илюстративни примери, които да се представят на лекции. Особено бедни на подходящи примери са учебниците и помагалата. В последните обикновено се предлагат казуси за решаване. Почти няма помагало обаче, в което да има предложени подробни решения на конкретните казуси. По този начин студентите не могат да научат как точно се решава казус, какъв е подходът към него, какъв алгоритъм трябва да се следва и как точно трябва да се оформи крайното решение.

Писмените работи за решаване на казус като част от държавен изпит показват категорично, че повечето студентите нямат никаква представа как се реша-

ва казус⁵⁰. Все пак не може да не се отбележи, че тенденцията през последните две години е положителна. Решаването на казуси има своето важно място при провеждането на семинарните занятия. Опитът показва, че за студентите много по-интересно е не самоцелното решаване на казус, изразяващо се обикновено в устна дискусия по проблемите, а съставянето на конкретни актове по зададен казус – като напр. нотариална покана, искова молба, отговор на искова молба, проект на съдебно решение и др. Наред с това, разглеждането на „живи“ казуси също има много по-голям дидактичен ефект – от собствен опит установих, че представянето пред студентите на едно истинско дело (с всички документи, събрани в съдебното досие) събужда огромен интерес и събужда от летаргия и най-пасивните членове на колектива. Всичко казано дотук обаче означава полагането на много по-големи усилия от страна на преподавателя. Въвеждането на допълнителна практическа работа означава непременно и допълнителна подготовка и усилия. В светлината на тази насока споделеното по-горе относно допълнителната адвокатска работа на повечето преподаватели от Юридическия факултет на УНСС може да бъде само предимство, което дава възможност на тези преподаватели да провокират интереса на своите студенти с „живи“ казуси.

Апелът към преподаване на някои от основните практически прийоми на правната практика не бива да се разбира като призив към negliжиране на теорията. Практическите занятия не бива да водят до профанизиране на юридическата наука – без нейната основа всяка правна професия може наистина да се превърне в ограничен занаят. Именно в практическата работа преподавателят трябва да подчертава пряката връзка с теорията като основен ключ към всеки проблем. Тук е мястото добре да се обясни на студентите значението и възможностите за използване на т. нар. „сламки“⁵¹. Много от току що завършилите млади колеги смятат, че наличието на добър набор от разобразни „сламки“ им отваря вратите на успешната практика.

3.2. Адекватен подход към преподаването с оглед на студентите

Преподаването на правни науки задължително следва да се съобрази с базовото ниво на студентите. Изложеният в началото на настоящата работа експеримент при провеждането на семинарните занятия по облигационно право показва недвусмислено, че нивото на собствено съзнание на студентите трябва да определя подхода към тях. Не е нарушение на академичната етика налагането на дисциплина и принуда за подготовка, когато самите студенти не разбират значението на това. Адекватният подход означава и проявяване на разбиране към реалните проблеми на студентите, а не непременно твърда дисциплина без

⁵⁰ Този извод важи за изпита по частноправни науки и се базира на моите лични впечатления, добити при проверяването на писмените работи – б.а.

⁵¹ Юр. жаргон, означава изпитан образец на някакъв правен акт, напр. договор, искова молба и др. Вж. интересна дискусия на тази тема във форума на правния портал lex.bg (<http://www.lex.bg/forum/viewtopic.php?f=12&t=1714> - последен достъп на 12.05.2013г., 23.15 часа) – казаното от участниците подкрепя казаното по-горе (б. а.).

каквито и да било компромиси. Когато се установи, че липсват познания по предхождаща базова дисциплина, същите трябва да бъдат попълнени, въпреки че са извън предмета на конкретно изучаваната дисциплина.

Следва да се има предвид, че голяма част от преподавателите в Юридическия факултет на УНСС преподават правни дисциплини и на студенти от икономическите специалности. Изложените по-горе особености на правното като затворена и трудно достъпна система създават на тези студенти изключителни трудности при усвояването и разбирането на материята. Подходът към тях трябва да бъде още по-специален. На първо място следва да се отбележи, че и сравнително новото помагало по дисциплината „Основни на правото” е написано на доста сложен юридически език и изисква допълнително разяснение. На второ място, значението на семинарните занятия и тяхното редовно провеждане имат определяща роля за подготовката на студентите – тези упражнения изискват още по-грижлива подготовка и представяне на прости примери от ежедневието. На трето място, въведеният единен електронен изпит по дисциплината „Основни на правото” може да създаде допълнителни проблеми. Всеки преподавател, който изнася лекции по тази дисциплина, трябва задължително да се запознае с цялата база данни с въпроси, които се падат на изпита за да може да съобрази с тях предлаганата от него учебна материя. Той трябва да е сигурен, че това, което се пада на изпита, е било предмет и на неговото изложение на лекции.

3.3. Поставяне на акцент върху самостоятелната работа на студентите

Един от поводите за настоящето изследване бяха изложените по-горе проблеми, възникващи във връзка с курсовите работи. Безспорно писането на курсови работи е един много добър начин за навлизане в правната материя. Много по-лесно се разбира и научава даден правен институт чрез полагането на усилия да се прочете и обобщи всичко, което е написано по въпроса в учебници, монографии, статии. Неглижирането на курсовите работи от страна на Университета не дава право на преподавателите да се отнасят несериозно към тях. Правилният подход към така поставения проблем е да се обърне внимание на натоварването на преподавателите, които проверяват курсови работи, и техният труд да бъде оценен по достойнство – напр. времето за консултации, дискусии и проверка да се зачита за пълноценна аудиторна заетост. Добра възможност за решаване на този проблем дава Етичният кодекс на УНСС. Отношението към курсовите работи и особено неотчитането на преподавателския труд, свързан с тях, несъмнено може да се квалифицира като нарушение на академичната етика, което има сериозни последици. Въз основа на тази квалификация може да се сезира Комисията за академична етика и да се поиска нейното съдействие да направи предложение пред Академичния съвет за съответната промяна в учебния план.

Сериозното отношение от страна студентите към курсовите работи може да бъде стимулирано и чрез даване възможност за публикация на най-добрите работи в Годишника на ЮФ. Такава практика се появи през последните години и

тя се възприема много добре от амбициозните студенти.

3.4. Целенасочено изграждане у студентите на навици и мотивиране на определено поведение

Общественият характер и публичните изяви, свързани с упражняването на повечето правни професии налагат възпитаването на определен начин на поведение още по време на следването. Добър пример за това е т.нар. „дрескод“⁵². Упражняването на правна професия е свързано с явяване пред определени органи и институции или възплащаване на такива. Това неминуемо е свързано с определен начин на обличане. Строго погледнато, в съдебната система преди няколко години беше въведено носенето на тоги, което се приближава повече до униформата. Наред с това юристите се срещат с много хора и на други обществени места и това като цяло изисква определен начин на обличане. Тези навици трябва да бъдат създавани още по време на следването. Не случайно във всички анализирани образци на етични кодекси неизбежно присъстват изисквания за определен дрескод. Етичният кодекс на УНСС не прави изключение⁵³. Налагането на специален дрескод изисква на първо място самите преподаватели да спазват такъв. За съжаление не са малко колегите, които се явяват на занятия с неподходящо облекло. Други и под смъртна заплаха не биха сложили вратовръзка, дори на научни конференции или официални мероприятия като напр. връчване на дипломи. Действително, начинът на обличане е въпрос на личен избор и разбиране, наред с това той трябва да отговаря на съответното обществено положение и упражняваната професия. Докато липсват писани задължителни правила за обличане в рамките на Университета не е възможно някой да бъде задължен да се облича по определен начин. Все пак спазването на определен дрескод, на първо място, показва уважение към упражняваната професия и институцията, в която става това. Разлепената миналото лято заповед на Ректора за забрана ходенето в сградата на Университета по къси панталони навява тъга и лек песимизъм.

3.5. Въвеждане на по-строги критерии при проверката на знанията

Подчертаната потенциална обществена опасност от неправилното упражняване на правна професия налага въвеждането на по-строги критерии при оценяване на знанията на студентите. Писането на неоправдано високи оценки прави много лоша услуга на студентите, а и на обществото като цяло. Наистина преди години, с появата на повече от десет юридически факултета в стра-

⁵² Буквално „код на облеклото“ – традиционно наложен начин и правила на обличане, които съответстват на определено обществено положение и съобразени винаги с конкретно обществено мероприятие. Все пак налагането на определен дрескод не означава носене на униформа.

⁵³ Изготвен е дори проект за Правила за дрескод (код на облеклото) в УНСС – вж. текста на <http://www.btu.bg/forum/read.php?8,3045,3045#msg-3045> (последен достъп на 12.05.2013 г., 23,15 часа).

ната, възникна и конкуренция между тях. През първите години, като съвсем примитивен критерий за избор на факултет, се наложи това, къде се завършва по-лесно и с по-малко усилия. Този подход доведе до принижаване на критериите за оценка в някои факултети, което от своя страна породило друг обществен феномен: колегите, завършили определени факултети, известни като щедри на високи оценки и предлагащи лесно следване, трудно си намират работа⁵⁴. С течение на времето тази тенденция се засилва. С други думи: лесното следване на право обикновено води до трудно бъдеще в професията. Затова пълноценното и нелеко следване е залог за добра професионална реализация и залог за доброто име на Юридическия ни факултет⁵⁵.

Както вече беше отбелязано, строгите критерии за оценяване са обвързани от пълноценен и ефективен процес на преподаване – може да изисква много само този, който също е дал много, а това е свързано с допълнителни усилия и време за подготовка. Следва обаче да се отбележи, че чисто икономическите причини за извършване на допълнителна работа от страна на преподавателите поради сравнително ниските заплати, вече са отпаднали. В сравнение с другите висши училища трудовите възнаграждения на преподавателите в УНСС са сравнително високи и дават възможност за относително нормално съществуване. Истината е, че почти никъде по света преподавателските заплати не водят до натрупване на богатство. Въпреки това във всички висши училища по света преподавателските места се заемат с конкурс. Защото преподаването е преди всичко призвание, а не бизнес.

3.6. Безпристрастност и справедливост при оценяването на знанията

Основно начало на правото е принципът на справедливостта⁵⁶. От студентите юристи се очаква цялата им бъдеща дейност да бъде подчинена на този принцип. Това, от своя страна, означава целенасочено възпитаване и развиване на чувството за справедливост у студентите. Най-честата конфронтация и сблъсък с принципа на справедливостта по време на следването се случва във връзка с оценяването на знанията. Преподавателите трябва да са изключително внимателни в този процес и по всякакъв начин да търсят възможност на реално и справедливо оценяване на постиженията на студентите. Особено дразнещо и предизвикващо възмущение е демонстрираното специално отношение към определени студенти и съответно свръхоценяването на оскъдните им знания, за което се обърна внимание по-горе. Еднаквото и обективно отношение към всички е първата основа на принципа на справедливостта.

⁵⁴ Според собствена информация, големите адвокатски кантори, които провеждат собствени процедури за подбор на млади колеги, канят на интервюта предимно лица, завършили ЮФ на Софийския университет и на УНСС – б.а.

⁵⁵ Основен критерий, който се използва при определянето на рейтинга на множеството юридически факултети, е именно професионалната реализация на завършилите студенти – б.а.

⁵⁶ Вж. Торбов, Ц., *Обща теория на правото*, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, С., 2002 г., стр. 58 и сл.

IV. ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Споделените в настоящото изследване съображения не бива да се схващат като някаква критика или упрек към някого. Целта им е да маркират някои слабости и определено да очертаят възможностите за бъдещо развитие на обучението по правни науки като основа за налагането на Юридическия факултет на УНСС като водещо училище по правни науки.

Въз основа на изложените по-горе резултати и решаването на поставените задачи могат да бъдат направени следните конкретни изводи и препоръки:

1. Въпреки, че академичната етика представлява неписани и юридически незадължителни правила за поведение, тяхната система е един от най-важните регулатори на академичния живот в рамките на едно висше учебно заведение.
2. Преподаването на правни науки модифицира общите правила и добавя някои нови норми към системата. Повишените морално-етични изисквания, специфични за упражняването на класическите правни професии, водят до засилване на необходимостта от спазване на академичната етика като основа за изграждане на морално-етичните качества на бъдещите правници. Това, от своя страна, води и до повишаване на етичните стандарти за преподавателите по правни науки.
3. Приетият в УНСС *Етичен кодекс* е добра основа за развитие на академичната етика в Университета. Препоръчително е даването от този вътрешен акт възможности да бъдат използвани реално. Също добри възможности в тази насока предоставя и създадената *Комисия за академична етика*. Тя може да бъде сезирана с възникнали спорове.
4. Спазването и налагането на правилата на академичната етика трябва да се превърне в лична мисия на всеки преподавател. Сложната обстановка, в която живеем и работим през последните години непрекъснато поднася различни разочарования и неодобрение към настоящата действителност. Така, пред всеки член на нашето общество непрекъснато възниква въпросът, какво можем да направим, за да потръгне живота ни по-добре и да изпитваме удовлетворение от него. Отговорът не е сложен. Всеки може и трябва да прави само две неща: **първо**, да върши честно и съвестно своята работа – така, както прави всичко за себе си. **Второ**, да възпитава другите – т. е. да не се примирява с негативните явления и да изисква от другите, с които живее и работи, също да вършат своята работа честно и съвестно. **Тези два принципа са и сърцето на академичната етика. Ако всеки член на академичната общност изпълнява своите задължения пълноценно и честно, крайният резултат няма да закъснее.** Преподавателите разполагат с много добри възможности да възпитават другите. Чрез личен пример и всеотдайност те могат да накарат студентите също да изпълняват съвестно своите задължения и да запалят в тях искрицата на правото и справедливостта.

АКАДЕМИЧНАТА ЕТИКА И ОБРАЗОВАНИЕТО ПО ПРАВО**Резюме:**

Работата е посветена на морално-етичната основа на отношенията между членовете на академичната общност на УНСС във връзка с преподаването на правни дисциплини. Първата отправна точка на изследването е общото понятие „академична етика“. Очертава се съдържанието на това понятие, анализира се неговата юридическа основа и се правят изводи за социалното битие този феномен в настоящата действителност. В тази връзка са резюмирани и най-важните особености на Етичния кодекс на УНСС.

Втората отправна точка са особеностите на класическите правни професии – съдия, адвокат, прокурор, като се търси обратното им въздействие върху образователния процес по право. Очертаните два социални феномена, наред със своето самостоятелно битие, тясно се преплитат в ежедневието на един юридически факултет. Това мотивира използването на класически индуктивен подход: въз основа на изследването на типичните самостоятелни особености на двата феномена и установяването на пресечните им точки и взаимното им влияние се правят общовалидни изводи и предложения.

В светлината на дефинираната проблематика в изследването са анализирани отраженията на особеностите на обучението по право върху съдържанието на академичната етика. Направен е кратък обзор на основните морално-етични задължения на субектите, участващи в сложния процес на висшето образование по специалност „Право“ и на последиците от тяхното нарушаване.

Ключови думи: академична етика; курсова работа; учебна специалност „Право“; образователен процес; Закон за висшето образование; Закона за развитието на академичния състав в Република България; Етичен кодекс на УНСС; плагиатство; конфликт на ценности и интереси; Комисия за академична етика; академична общност; учебни занятия; контрол на знанията; научна коректност; решаване на казус.

JEL: K 10, K 19.

ACADEMIC ETHICS AND LAW EDUCATION**Abstract:**

This work is dedicated to the moral-ethics basis of the relationships between the members of the academic community of the UNWE, related to the teaching of law disciplines. The first starting point of the study is the general term “**academic ethics**”. The content of this term has been outlined, its juridical basis is being analyzed and conclusions on the social existence of this phenomenon in the current reality have been made. With regard to this the most important characteristics of the Ethics code of the UNWE have been summarized. The second starting point of the study are the peculiarities of the classic legal professions – magistrate; lawyer; public prosecutor and their impact on the educational process. The two social phenomena outlined, along with their independent existence, closely interlace with each other in the everyday life of a Law faculty. This justifies the use of a classic inductive approach: on the basis of the examination of the typical own characteristics of both phenomena and the ascertaining of their crossing points and mutual impact, general conclusions and assumptions are drawn. In the light of the defined issues, the study analyzes the reflections of the characteristics of the law education on the contents of the academic ethics. A short survey of the general moral-ethics obligations of the subjects, participating in the complex process of the law high education and the consequences of their violations has been made.

Key words: academic ethics; course report; “Law” discipline; educational process; Higher education Act; Act on the development of the academic staff in Republic Bulgaria; Ethics code of the UNWE (University of national and world economy); plagiarism; conflict of values and interests; Academic ethics commission; Academic community; Classes; Supervision of the knowledge; scientific correctness; case solving.

JEL: K 10, K 19.